

tasavvur

tekirdađ ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2020, c. 6, s. 2: 577-610

Şîa ve Ehl-i Sünnet'e Göre İmâmet (Kummî ve İbn Kesîr Tefsirleri Çerçevesinde)

The Imamah According To Ahl Al-Sunnah And Shi'a (From The Perspective Of Ibn Kathîr And Qummî Tafsîrs)

Tehran NURİYEY

Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı,
PhD Student, Necmettin Erbakan University faculty of Theology
Department of Tafsir
Konya, Türkiye
tehrannuriyev@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-4101-085X

DOI: 10.47424/tasavvur.697216

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 02 Mart / March 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 14 Temmuz / July 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Nuriyev, Tehran. "Şîa ve Ehl-i Sünnet'e Göre İmâmet (Kummî ve İbn Kesîr Tefsirleri Çerçevesinde)". *Tasavvur: Tekirdađ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020): 577-610.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdađ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0



Öz

İmâmet mevzuu, Şîa'yı diğer Müslüman grup olan Ehl-i Sünnet'ten ayıran en önemli meseledir. Şîa, imâmeti itikadi bir mesele olarak görmüş ve "Üsûlu'd-Din"den (dinin temel prensipleri) kabul etmiştir. Onlara göre ilahi kararlar tayin olunan ismet sahibi oniki imam/halife vardır. Bu imamların ilki Ali b. Ebî Tâlib'dir (ö. 40/661) ve sonraki imamlar da onun soyundandır. İmâmeti nübüvvetin devamı olarak kabul eden Şîa, bu konuya oldukça önem vermiş ve görüşlerini desteklemek için ayet ve hadislerden deliller getirmiştir. Buna karşın Ehl-i Sünnet, Kur'an'da ve sünnet'te halifenin tayin edilmesi ile ilgili açık bir delilin olmadığını savunmuş ve Şîa'nın iddialarını kabul etmemiştir. Bu çalışmada öncelikle Şîa'nın ve Ehl-i Sünnet'in imâmet anlayışı incelenmiş, Şîa'nın imâmetle olduğunu iddia ettiği bir kısım ayetler, ilk dönem muteber Şîi müfessirlerinden kabul edilen Kummî'nin (ö. 307/919) ve Ehl-i Sünnet'in önemli müfessirlerinden İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) tefsirleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şîa, Ehl-i Sünnet, Tefsir, Kummî, İbn Kesîr, İmâmet, Hilâfet.

Abstract

The imamah is the most important subject that differentiates Shî'a from Ahl al-Sunnah that is the other Muslim group. Shî'a accepts the imamah as a subject of creed and defines it as a part of Uşûl al-Dîn (Principles of Religion). According to them, there are 12 Innocent Imams/Caliphs decided by Divine Will. Ali Ibn Abû Tâlib is the first of them and the following imams are from his lineage. Shî'a, accepting imamah as the continuation of nubuwwa (prophethood), pays great attention to this subject and puts forward to proofs from Al-Qur'ân and al-Sunnah. However, Ahl al-Sunnah defends the idea that there is no clear proof related the appointment of the caliph in Al-Qur'ân and al-Sunnah and they denies the claims of Shî'a. The imamah perspective of Shî'a and Ahl al-Sunnah is analyzed in this study and some verses claimed to be related to the imamah by Shî'a were evaluated according the tafsirs of Qummî (d. 307/919), an early notable Shî'a mufassir and Ibn Kathîr (d. 774/1373) who is an important mufassir of Ahl al-Sunnah.

Keywords: Shi‘a, Ahl as-Sunnah, Commentary, Commentator, Qummī, İbn Kathīr, Imamah, Khilafah.

Giriş

Hz. Peygamber’in vefatından sonra hilâfet/imâmet etrafında dönen tartışmalar Müslümanlar arasındaki ayrılıkların temelini oluşturmuştur. Bu tartışmalar sonucunda Müslümanlar arasında irili ufaklı birçok gruplar ortaya çıkmıştır. Bu gruplardan biri de kendine has görüşleri olan Şîa’dır. Çalışmamızın konusu İslam ümmetinin ikinci büyük grubu olan ve Şîa denildiği zaman ilk akla gelen İsnâ-Aşeriyye/on iki İmam Şîa’sıdır. Biz çalışmamızda Şîa dediğimiz zaman bu grubu kastetmiş olacağız.

Bilindiği gibi hem itikâdî, hem de fikhî mezhepler, her biri ortaya koydukları düşüncelerinde Kur’an’ı esas almaktadırlar. Şîa da diğerleri gibi kendine has düşüncelerini Kur’ân’a dayandırmaktadır. Şîi-İmâmî muhitlerde imamların her sahada olduğu gibi tefsir sahasında da büyük bir nüfuzu vardır. Bu yüzden onlardan çok sayıda rivayet nakledilmekte, bunun yanı sıra, Ca’fer es-Sâdık (ö.148/765) ve Hasan el-Askerî (ö. 260/873) gibi imamlara müstakil tefsirler isnad edilmektedir. Bu tefsirlerin imamlara isnad edilmesinin elbette Şîi tefsir anlayışına ciddi tesirleri bulunmaktadır. Şîi doktrininin bu tefsirler vesilesiyle bazı yönlerden desteklenmesi sağlanmıştır.¹

Her ne kadar “Şîa tefsirleri büyük ölçüde Ehl-i Sünnet’in tefsir anlayışına bağlı kalmış, rivayet ve dirayet tefsir metoduna aynen uymuşlardır”² dense de bir takım mezhebî kabullere bağlı olarak farklı yaklaşımların olduğu da bir gerçektir. Bunun bariz örneğini ileride ele alacağımız iki farklı mezhebe mensup müfessirlerin bakış açılarında görmekteyiz. Şîa’nın en eski müfessirlerinden olan Kummî (ö. 307/919), bir ayeti Hz. Ali’nin imâmetine delil olarak gösterdiği halde, Ehl-i Sünnet’in muteber müfessirlerinden kabul edilen İbn Kesîr (ö. 774/1373), aynı ayeti oldukça farklı tefsir edebilmektedir. Tabii ki, her ikisi de görüşlerini kendilerine göre sahih kabul ettikleri rivayetlere dayandırmaktadır. Şîa ve Ehl-i Sünnet’in okuduklarının aynı metin olduğu halde bu kadar farklı anlam çıkarmaları düşündürücüdür.

¹ Süleyman Ateş, *İşarî Tefsir Okulu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998), 52.

² Sakıp Yıldız, “Şîa’nın Kur’ân-ı Kerim Hakkındaki Görüşleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/5 Erzurum (1982), 55.

Şu anda Müslümanların ikinci büyük mezhebi olan İmamiyye'yi Ehl-i Sünnet'ten ayıran en önemli konu imâmet meselesidir. Şîa'ya göre bu konu sadece bir seçim veya tayin meselesi değil bir iman meselesidir. İmâmet "Üsûlü'd-Dîn"den yani dinin temel şartı olarak kabul edildiğine göre elbette ki Kur'an ve hadis gibi sağlam dayanağı olmak zorundadır. Onlara göre şüphesiz Ali'nin velayeti Allah tarafından kararlaştırılmıştır ve Kur'an'da bu konu birkaç ayette geçmektedir. Zira İmâmet meselesi onlar için bir tefsir, hadis veya başka bir mesele değil, bir varoluş meselesidir. Hal böyleyken Şîa'nın bu konuda taviz vermesi asla düşünülemez.

Şîa'ya göre bu kadar önemli olan imâmet/hilâfet meselesi, Ehl-i Sünnet nezdinde fazla önem kesbetmemekte ve üzerinde fazla durulmamaktadır. Hatta Şîa'nın bu konu üzerine fazla durması Ehl-i Sünnet tarafından aşırı ve gereksiz olarak görülmektedir. Ehl-i Sünnet, imâmet/hilâfet meselesini daha çok tarihi bir konu olarak ele almış, Hz. Ebu Bekir'in (ö. 13/634) hilâfetini savunmak için karşı bir atağa geçmek gibi bir düşüncesi olmamıştır. Gördüğümüz kadarıyla, birçok yerde Ehl-i Sünnet ve Şîa mezhebine mensup olanlar beraber yaşamalarına rağmen birbirilerini anlamaya çalışmamaktadır. Genel olarak Ehl-i Sünnet, Şîa'yı Hz. Ali'yi sevmekte aşırıya gidip bu yolda sapıklığa düşenler olarak görmekte, Şîa ise Ehl-i Sünneti, Allah'ın ve Hz. Peygamberin emirlerini terk etmekle yolunu şaşırانlar olarak kabul etmektedir. Biz bu çalışmamızı Şîa'nın, imâmete delil olduğunu iddia ettiği ayetleri esas alarak hazırlamaya çalıştık. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için çalışmamızı üç bölüm halinde ele aldık. Birinci bölümde, hilâfet ve imâmet başlığı çerçevesinde Şîa'nın imâmet anlayışını ve on iki imamı kısaca tanıtmaya çalıştık. İkinci bölümde, eserlerini karşılaştıracığımız müfessirleri ele aldık ve onların hayatları ve tefsirleri hakkında kısa bilgiler verdik. Üçüncü bölümde ise Şîa'nın imâmetle ilgili olduğunu iddia ettikleri ayetleri ele alarak, Kummî'nin ve İbn Kesîr'in bu ayetlerle ilgili görüşlerini açıklamaya çalıştık.

Çalışmada Şîi kaynaklardan, başta tefsirini konu edindiğimiz Ali b. İbrahim el-Kummî (ö. 307/919) olmakla, Küleynî (ö. 328/939-940), Şeyh Sadûk (ö. 381/991), Şeyh Müfid (ö. 413/1022) ve Necâşî (ö. 450/1050) gibi ilk dönem muteber Şîi ulemanın eserleriyle beraber, Tabatabâî, Muhammed Hadi Marifet ve Kâşifu'l-Gıta vb. muasır Şîi alimlerin eserlerinden de istifade edildi. Ehl-i Sünnet kaynaklarından ise, eserini konu edindiğimizi diğer müfessirmiz İbn

Kesir (ö. 774/1373) başta olmakla, Neseî (ö. 537/1142), İbn Teymiye (ö. 728/1328), Zehebî (ö. 748/1348) vb. alimlerin konumuzla ilgili eserleri incelendi. Ayrıca her iki mezhebin hadis kaynaklarından da istifade edildi. Çalışmamızla ilgili olarak, Şîa tefsirlerinde imametle ilgili olduğu iddia edilen ayetleri inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlayamasak da, son dönemde kaleme alınmış genelde Şîa ve İmâmet, özeldede Kummî ve İbn Kesir tefsirlerini konu edinmiş kitap, makale ve tez gibi bilimsel çalışmalar ulaşılabilirdiği kadarıyla incelenmiş ve çalışmada istifade edilmiştir.

1. İmâmet ve Hilâfet

1.1. İmâmet ve Hilâfetin Tanımı

Sözlük anlamı itibari ile imam “kendisine tabi olunan kimse demektir”.³ Toplumun liderliğini üstlenen ve toplumun fertlerini yönlendiren kimseler imam diye anılmıştır.⁴ Hilâfet ise kelime anlamı olarak “birinin yerine geçmek, birinin yerini doldurmak, birinin arkasında gelmek, vekâleten temsil etmek” anlamlarına gelmektedir.⁵ Terim olarak da Hz. Peygamber’den sonra onun devlet idaresi kurumunu ifade eder. Halife “bir kimsenin yerine vekâlet eden, onu temsil eden demektir” ve devleti idare eden kimse için kullanılır. Devlet başkanının bir ünvanı da imamdır. Hz. Peygamber’den sonra devlet idaresine vekili olarak onun adına toplumu idare işlerini üstlendiği için halife, ümmete rehber olmasından dolayı da İmam denilmiştir.⁶ Her ne kadar imâmet teriminin daha çok nazari manada devlet idaresini, hilâfetin ise fiili otoriteyi temsil ettiği söylenmişse de,⁷ “imâmet” ve “hilâfet” kavramları daha çok eşanlamlı olarak kullanılmış ve Hz. Peygamber’den sonraki dönemde müslüman toplumunun lideri anlamında kullanılmıştır. Hz. Ebu Bekir’e

³ İbn Manzûr Ebu’l-Fazl Celâlu’d-Din Muhammed b. Mukrim el-Afrîkî el-Mısırî, “emm” *Lisânu’l-‘Arab* (Beyrût: Dâru Sâdr, ts.), 12/22.

⁴ Mustafa Öz-Avni İlhan, “İmâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/203-207.

⁵ İbn Manzûr, “hlf”, 9/82.

⁶ Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed et-Tehânevî, *Keşşâfu’l-istilâhâtî’l-fünûn* (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1998), 1/124, 2/56-57; Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/546-553.

⁷ Öz-İlhan, “İmâmet”, 22/201.

“halifetü resûlillâh” ve Hz. Ömer (ö. 23/644) ve ondan sonraki halifeler için de “emîrül-mü'minîn” denilmiştir.⁸

1.2. Şîa'ya Göre İmâmet

1.2.1 Şîa'nın İmâmet Anlayışı

Şîa'ya göre imam hem dini hem de dünyevi liderdir. Hz. Peygamber'in halifesi ve vekilidir. Peygamber'den sonra ilk imam Hz. Ali'dir. Onun soyundan on iki imam gelmiş, son imam ise gaybete çekilmiştir. Şîiler'den Gâliyye/Gulât denilen bir kısmı Hz. Ali'ye uluhiyyet vasıfları isnad ederek onu tanrı mertebesine çıkarmış ve aşırıya gitmişlerdir. Bir kısmı ise Hz. Ali'yi normal bir insan olduğunu kabul etmiş bununla beraber onu diğer sahabilerden üstün, halifelige daha layık görerek mu'tedil bir yol tutmaya çalışmıştır. İmamiyye Şîa'sının ise bu ikisi arasında olduğu söylenilebilir. Onlara göre Hz. Ali, beşer olmakla beraber ma'sum ve Allah elçisinden sonra onun münakaşa götürmez halifesidir ve imamlık onun ve evlatlarının hakkıdır. Sahabilerin çoğu onların hakkını gasbetmiş ve bu yüzden münafık olmuşlardır.⁹ Şîa'ya göre, gündüzün ortasında güneş ne kadar açık ve net gözükiyorsa Hz. Peygamber'den sonra hilâfet ve imâmetin Ali'nin hakkı olduğu da o kadar açık ve nettir.¹⁰

Bütün Şîiler, Ali b. Ebî Tâlib'in Hz. Peygamber tarafından tayin edilmiş bir halife/imam olduğu ve hilâfet/imâmetin onun ve soyundan gelenlerin hakkı olduğu konusunda ittifak etmişlerdir.¹¹ Şîa'nın genel olarak imâmet anlayışını birkaç başlık altında sıralamak mümkündür.

a) Şîa'ya göre imâmet Usûlü'd-Din'den yani dinin temel beş şartından biridir.¹²

⁸ Hasan Onat, “Şîi İmâmet Nazariyesi (Kuleyni, Kummi ve Tusi'nin Görüşleri Çerçevesinde)” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32/1 (1991), 89-110.

⁹ Süleyman Ateş, “İmâmiyye Şîasının Tefsir Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1975), 147-172.

¹⁰ Ahmed b. İbrahim en-Nisâbü'rî, *İsbâtü'l-imâme*, thk. Mustafa Galib (Beyrut: Dârü'l-Endelüs, 1984), 11.

¹¹ Muhammed Ebu Zehra, *İslâm'da İtikadî - Siyasî ve Fıkhu Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya (İstanbul: Şura yayınları, 1996), 42.

¹² Aga Büzürg Tahrâni, *ez-Zerîa ilâ tasânîfi's-şîa* (Beyrut: Dârü'l-Edva, 1983), 18/45.

b) İmâmet zati bir haktr. İmam, şahsın mahiyetinden kaynaklanan bir özelliktir; haricî etken, “seçim” ve “atama” söz konusu değildir. Atanmış olsa da, olmasa da, halk tarafından seçilse de seçilmese de o imamdır.¹³

c) İmâmet inancı bir insanın Şîi olup olmadığını gösteren tek ölçüdür. Diğer meseleler ise aynı mezhepteki alimlerin fûrudaki meseleler üzerindeki ihtilafları gibidir.¹⁴

d) Peygamberler’den sonra Allah’ın yer yüzündeki halifeleri imamlardır. İmam hem adı hem de işaretleri ile belirlenir. Fakat bazen imamın şahsen adı zikredilmez ondaki hususiyetler belli olur.¹⁵

e) Dünyada her zaman hakkında açık nass bulunan, hata yapmayan masum bir imamın olması vaciptir.¹⁶

1.2.2. Şîaya Göre İmamların Özellikleri

Allame İbnu’l-Mutahhar el Hillî, imamların özelliklerinden bahsederken onları diğer insanlardan ayırt edecek on dört sıfattan bahseder¹⁷. Bunları daha iyi anlaşılması için birkaç madde halinde sıralamaya çalışacağız.

a) İmamlar peygamberler gibi ismet sahibidirler. Peygamberler büyük küçük tüm günahlardan korunduğu gibi onlar da korunmuşlardır ve günah işlemeleri mümkün değildir.¹⁸ Peygamberlerin masum olmasını ispat eden delil, imamın masum olmasını da ispat eder.¹⁹

¹³ Ali Şeriati, *Ümmet ve İmâmet*, çev. Ahmet Sait (Ankara: Fecir Yayınları, 1997), 120.

¹⁴ Muhammed Hüseyin b. Ali Kâşifu’l-Gitâ, *Aslu’ş-şîa ve usûluhâ* (Beyrut: Dâru’l-Edvâ, 1990), 221; Halife Keskin, *Kendi Kaynakları Işığında Şîa İnanç Esasları*, (İstanbul: Beyran Yayınları, 2000), 130.

¹⁵ Ayetullah Seyyid Ali Hamanei, *Velayet*, çev. İ.M. Ağdaşlı, (Tahran: y.y, 1996), 139.

¹⁶ Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babaveyh el-Kummî, *Risâletü’l-i’tikâdi’l-imâmiyye*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978), 111.

¹⁷ Cemâlüddin Hasan b. Yusuf b. Ali İbnu’l-Mutahhar Hillî, *el-Elfeyn fî imâmeti Emîri’l-Mü’minin Ali b. Ebî Tâlib* (Beyrut: Müessesetü’l-A’lemi li’l-Matbûât, 1982), 203-204; Ethem Ruhi Fiğlalı, *İmamîyye Şîası* (İstanbul: Selçuk Yayınları, 1984), 215.

¹⁸ Muhammed Rıza el-Muzaffer, *Şîa İnançları*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (İstanbul: Zaman Yayınları, 1978), 43; Hasan Onat, *Emeviler Devri Şîi Haraketleri ve Günümüz Şîiliği* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 161.

¹⁹ Allame Muhammed Hüseyin Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslâm’da Şîa*, çev. Kadir Akarsu (İstanbul: Kevser Yayınları, 2009), 184.

b) İmamların Allah ile ruhsal bağlantıları vardır.²⁰ İmam bilgisini öteki müctehidler gibi gözlem ve istidlal yolu ile almaz; ya peygamber'den, ya kendinden önceki imamdandan veya ilham yolu ile Allah'tan alır. Delil olmak bakımından peygamber'in sözü ile imamın sözü arasında bir ayrım yoktur. Çünkü her ikisi Allah'tan alıp insanlara duyurmaktadır.²¹

c) İmamlar peygamberlerin ilminin varisleridir. Hz peygamber vefat ederken, bütün peygamberlerin ilmiyle birlikte kendi ilmini de Ali'ye bırakmıştır. İmamların bilmek istedikleri şeyler hemen kalplerine doğar veya bir melek bu bilgileri kendilerine fısıldar.²²

d) İmamlar Allah'ın yeryüzünde insanlara hüccetidir. "Hüccetullah, Allah'ın işlerini sonuçlandırmak için belirlediği kimsedir. Onların bütün işleri, fiilleri ve sözleri Müslümanlara hüccettir."²³

e) İmamlar Kur'ân'ın hem zahir hem de batni ilimlerini bilen, mutlak tasarruf sahibi, şeriatın muhafızı ve icracısı olan kimselerdir. İmamlar dünyadaki saltanat ve iktidara Allah tarafından hak sahibi olduklarından her işte onlara itaat etmek farzdır. Onlar insanların din ve dünya işlerini de yönetmekle sorumludur.²⁴

1.2.3. Şîa'ya Göre İmamlar

Şîa'ya göre Hz. Peygamber, imamların sıfatlarını, sayıları, hepsinin Kureyş kabilesinden ve Ehl-i Bey'ten olduğunu haber vermiştir. Hz. Peygamber Ali'yi birinci imam olarak kendi yerine tayin etmiş, o ve ondan sonraki imamlar da kendilerinden sonra gelecek olan imamın kim olacağını haber vermiştir. Şîa'ya göre imamlar on iki kişidir isimleri şunlardır.²⁵

²⁰ Küleynî, *el-Kâfi*, 1/258.

²¹ Ruşdî Muhammed Arsân Alyân, *Delilü'l-akli inde's-şîati'l-imamiyye* (Bağdad: Merkezu'l-Hadâratı li-Tenmiyati'l-Fikri'l-İslâmî, 1973), 57; Ateş, "İmâmiyye Şiasının Tefsir Anlayışı", 147.

²² Küleynî, *el-Kâfi*, 1/270; Onat, *Emeviler Devri Şîi Haraketleri ve Günümüz Şiîliği*, 162.

²³ Ayetullâh Rûhullah el-Humeyni, *İslâm Fıkında Devlet*, çev. Hüseyin Perviz Hatemi (İstanbul: Düşünce Yayınları, 1979), 99; Ethem Ruhi Fiğlah, *İmamiyye Şîası*, 214.

²⁴ Ayetullahi'l-Uzmâ Mekârim Şirazi, *İnançlarımız*, çev. İsmail Bendiderya (İstanbul: Kevser Yayınları, 1997), 83.

²⁵ Tabatabâi, *Tüm Boyutlarıyla İslâm'da Şîa*, 190.

1. İmam Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)
2. İmam Hasan b. Ali (ö. 49/669)
3. İmam Hüseyin b. Ali (ö. 61/680)
4. İmam Alî Zeynelâbin (ö. 95/713)
5. İmam Muhammed el-Bâkır (ö. 114/732)
6. İmam Ca'fer-i Sâdık (ö. 148/765)
7. İmam Mûsâ el-Kâzım (ö.184/799)
8. İmam Ali er-Rızâ (ö. 203/818)
9. İmam Muhammed el-Cevâd (ö. 220/835)
10. İmam Ali el-Hâdî (ö. 254/868)
11. İmam Hasan el-Askerî (ö. 260/874)
12. İmam Mehdî el-Muntazar

1.3. Ehl-i Sünnet'e Göre İmâmet

Ehl-i Sünnet'e göre Hz. Peygamber'den kendisinden sonra kimin halife olacağıyla ilgili açık ve kesin bir işaret gelmemiştir. Bu konuda bilinen tek şey, Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce Hz Ebû Bekir'e Müslümanlara namaz kıldırmasını emretmesidir.²⁶ Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebu Bekir'in halife seçilmesi Müslümanların icması ve rızası ile gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in vasiyeti ile imam seçilmiş Müslümanlar da ona biat ve itaat etmiştir. Hz. Osman'ın (ö. 35/654) halifeliği ise ashabın ileri gelenlerinden altı kişilik bir şûrâ tarafından kararlaştırılmış ve alınan sonuca hiç itiraz eden olmamıştır.²⁷ Necmüddîn Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142) el-Akâidü'n-Nesefiyye adlı eserinde imâmet konusundaki sünnî görüşü şöyle ifade eder: "Ahkâmın tatbiki ordunun hazırlanması vs. için Müslümanların bir imamı olması gereklidir. İmamın görünür olması, gizli ve

²⁶ Ebu Zehra, *İslâm'da İtikadî - Siyasî ve Fıkhu Mezhepler Tarihi*, 32.

²⁷ Ebü'l-Abbâs Takıyyuddîn İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata-Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye), 1/198; a.mlf, *el-Muntekâ-Şiilik ve Mahiyeti-Şiiliğe Reddiye*, çev. Cemaleddin Sancar (İstanbul: Pınar Matbaacılık, 1986), 42-43.

muntazar olmaması ve Kureys'e mensubiyeti şarttır. Haşimoğlu veya Ali evlatlarından olması, masum olması ve zamanın en faziletlisi ve mükemmeli olması şart değildir. Fakat İslam devletini idare kabiliyetine sahip olması, şeriatın koyduğu sınırlar içinde kalması ve mazlumun hakkını koruması gerekmektedir."²⁸

Müslim'in, Cabir b. Semure'den (ö. 72/691) rivayet olunan bir hadise göre Hz. Peygamber İslam dininin on iki halifeye kadar aziz olmaya devam edeceğini bildirmiştir.²⁹ Şîa bu hadisin onların kabul ettikleri oniki imamı haber verdiğini iddia etmektedir.³⁰ Ehl-i Sünnet'in ise mezkur hadisle ilgili görüşü Şîa'dan farklıdır. Sözgelimi İbn Kesîr (ö. 774/1373), tefsirinde hadisle ilgili şöyle demektedir: "Bu hadîs on iki adaletli halifenin mutlak olarak geleceğine işaret etmektedir. Fakat bunlar, Şîa'nın kabul ettiği oniki imâm değildir. Zîrâ onların birçoğunun bu işi (Müslümanların idaresini üstlenme) hiçbir zaman üstlenmemişlerdir. Ancak bu on iki halifenin Kureys'ten olması, Müslümanların idaresini üstlenmesi ve adaletli olmasıyla ilgili geçmiş kitaplarda bilgiler vardır. Sonra bunların peş-peşe değil farklı zamanlarda dağınık olarak gelmeleri de mümkündür. Bu oniki halifeden dördü Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Beşinci olarak ise Ömer b. Abdülaziz'i (ö. 101/720) saymak mümkündür. Kalan yedi halife ise Allah'ın bildiği bir zamanda ortaya çıkacaktır."³¹ İmam Suyutî (ö. 911/1505) de bahsi geçen hadisle ilgili şöyle demektedir: "Bize göre hadiste on iki imamdan kastedilenlerden dördü Hülefâ-i Râşidîn'dir. Onlardan sonra Hz. Hasan (ö. 49/669), Muâviye (ö. 60/680), İbnü'z-Zübeyr (ö. 73/692) ve Ömer b.

²⁸ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *Metnü'l-akâid (el-Akâidü'n-Nesefiyye)* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts.), 9-10; Ayrıca bkz. Hüseyin Güneş, *Tahrîf İddiası Bağlamında Şîa ve Kur'an* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2007), 59.

²⁹ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Mustafa Dîb el-Buga (Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1410/1990), "Ahkam", 51 (No. 7222); Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisaburi Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabi, 1956), "İmâre", 10 (No: 1821).

³⁰ Bkz. Şeyh Sadûk, *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*, tsh. Ali Ahundî-Muhammed Ahundî (Tahran: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 1970), 1/179.

³¹ Ebü'l-Fidâ İmaduddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azim*, thk. Sami b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 3/65, 4/78.

Abdülaziz'dir. Abbasilerden el-Muhtedî³² ve Tâhir'i³³ de bunlardan saymak mümkündür. Zira o ikiside Ömer b. Abdülaziz gibi adil olmuştur. Geri kalan ikisinden biri beklenen el-Mehdî'dir."³⁴

Görüldüğü kadarıyla Ehl-i Sünnet, imâmet meselesine tarihi bakış açısıyla yanaşmış ve Şîa'nın aksine Hz. Peygamber'den sonra imâmetin Hz. Ali'nin ve neslinin hakkı olduğu iddiasını kabul etmemiştir. Ehl-i Sünnet'e göre, Hz. Peygamber kendisinden sonra halife/imam tayin etmediğinden dolayı, sahabe bu işe layık gördükleri birisini icma ile seçmişlerdir. On iki halife/imam konusunda ise Ehl-i Sünnet kaynaklarında farkı rivayetler bulunmaktadır.³⁵ Kaynaklarda geçen hadisler kendi aralarında farklıdır ve yeterli açıklıktan uzaktır. Bu yüzden şârihler, tatminkâr ve bir biriyle uyuşan açıklama sunamamışlardır.

2. Kummî ve İbn Kesîr Tefsirleri

2.1. Kummî'nin Hayatı ve Tefsirleri

Ali b. İbrahim el-Kummî'ye ait "Tefsîru'l-Kummî" eseri, Şîa'nın en eski ve en önemli tefsirlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak maalesef bu kadar önemli kabul edilen eserin müellifinin hayatı hakkında Şîa kaynaklarında çok az bilgi bulunmakta, Ehl-i Sünnet kaynaklarında ise neredeyse hiç bilgi bulunmamaktadır. Biz de araştırdığımız kaynaklarda bulduğumuz bilgiler çerçevesinde müfessirimizi ve eserini tanıtmaya çalışacağız.

³² Abbasi halifesi el-Muhtedî - Billâh (ö. 256/870)

³³ Abbasilerin Horasan valisi ve Tahiriler'in kurucusu ve ilk hükümdarı Tâhir b. Hüseyin (ö. 207/822)

³⁴ Celalüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyutî, *Târîhü'l-hulefâ* (Beyrut: Dâru's-Sekâfe, ts.), 1/76.

³⁵ Bkz. Buhârî, "Ahkâm", 51 (No: 7222); Müslim, "İmare", 6-10 (No: 1821); Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sulemî Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Halebi, ts.), "Fiten", 46 (No: 2224); Ebu Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Mehdi", 1 (No: 4279-4280).

2.1.1. Kummî'nin Hayatı

Müfessirimizin tam adı kaynaklarda Ali b. İbrahim b. Hâşim el-Kummî olarak bildirilmektedir. Künyesi Ebu'l-Hasan'dır.³⁶ Müfessirin İlk tahsilini kimden ve nerede aldığı konusunda maalesef fazla bir bilgiye ulaşamadık, fakat kaynaklarda babasından bahsedilirken onun en meşhur öğrencileri arasında oğlu Ali b. İbrahim ismi de zikredilmektedir.³⁷ Bu bilgilere dayanarak Kummî'nin ilk tahsilini Şîa ravilerinin büyüklerinden kabul edilen babasından aldığı muhtemel gözükmektedir. Babası İbrahim b. Haşim Ebû İshâk el-Kummî (ö. ?)³⁸, Şîa'nın sekizinci İmam olarak kabul ettiği İmam Rıza'nın ashabındandır.³⁹ Müfessirimiz başta tefsir olmak üzere birçok alanda eser telif etmiş fakat günümüze sadece tefsiri ulaşabilmiştir. Kummî, fakih, ravi, müfessir, hadiste sika ve sahibu'l-mezhap olarak tanınmakta ve Şîi'lerin en güvenilir ravilerinden sayılmaktadır. Kaynaklarda ondan birçok hadis rivayet edildiği belirtilmektedir. Öğrencisi olan meşhur Şîi âlimi Küleynî (ö. 329/941) ondan yedi binden fazla rivayette bulunmuştur. Bazı kaynaklar bu rakamın beş bin civarında olduğunu bildirmektedir.⁴⁰ Onuncu İmam Ali el-Hâdî (ö. 254/868) ve on birinci İmam Hasan el-Askerî (ö. 260/874) dönemlerinde bulunması, onu Şîa nezdinde çok daha önemli kılmıştır.⁴¹ Her ne kadar Kummî'nin sadece tefsiri günümüze ulaşmışsa da başta tefsirciler olmak üzere kendisinden sonrakiler üzerinde önemli etkiler bıraktığı inkâr edilmez. Bu etkinin günümüzde de devam ettiği görülmektedir. Kummî'nin ne zaman vefat ettiği ile ilgili farklı kaynaklarda değişik tarihler verilmektedir. Kummî'nin tefsirini tahkik eden Seyyid Tayyib el-Cezâirî, tefsirin giriş bölümünde eserin sahibinden bahsederken ölüm tarihi olarak hicri 307 olarak

³⁶ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali Necâşi, thk. Muhammed Cevad Naini, *Rical* (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1988), 260.

³⁷ Seyyid Muhsin el-Emin Âmilî, *A'yânu's-şîa*, thk: Hasan el-Emin (Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Matbûât, 1991), 2/234.

³⁸ Hakkında geniş bilgi için bkz. Necâşi, *Rical*, 16.

³⁹ Hasan b. Yusuf el-Hillî, *Tertîbu Hulâsati'l-akvâl fi ma'rifeti ilmi'r-ricâl* (Meşhed: Mecmau'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 2002), 63.

⁴⁰ Muhammed Bâkır Eyravânî, *Dürûsu't-temhîdiyye fi'l-kavâidi'r-ricâliyye* (Kum: Mektebetu's-Safâ, 2007), 182.

⁴¹ Ebu Abdullah b. Muhammed Şemsu'd-din ez-Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakti'r-ricâl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1996), 3/111.

vermektedir.⁴² Her ne kadar bazı kaynaklarda Kummî'nin ölüm tarihini 329 olarak zikredilse de⁴³ ekser kaynaklara dayanarak müellifin ölüm tarihini 307 olarak almamız daha doğru olacaktır. Kaynaklarda Kummî'nin, Şîa'nın güvenilir ravilerinden olarak bilinen, başta babası İbrahim b. Hâşim ve ağabeyi İshak b. İbrahim (ö. ?)⁴⁴ olmak üzere birçok hocadan ders aldığı bildirilmektedir.⁴⁵

Öğrencilerine gelince, Kummî'nin öğrencileri arasında sika raviler olarak bilinen bir çok Şîi alim bulunmaktadır. Bunlardan en meşhuru, Şîilerin en önemli hadis kaynaklarından biri olan *el-Kâfi*'nin müellifi Muhammed b. Yâkub el-Kuleynî dir (ö. 329/941).⁴⁶

2.1.2. Kummî'nin Tefsiri

Müfessirimizin günümüze ulaşan tek eseri onun kendi adıyla meşhur olan Tefsiru'l-Kummî'dir. Günümüze ulaşabilen en eski Şîi tefsirleri arasında yer almaktadır. Eserin Ehl-i Beyt imamlarının zamanında yazılması ve onlardan birçok hadis rivayet etmesi dolayısıyla Şîi ilim dünyasında çok önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir. Eserin ravisi Şîa'nın yedinci İmam olarak kabul ettiği Mûsâ el-Kâzım (ö.184/799) torunu Ebu'l-Fadl el-Abbas b. Muhammed'dir.⁴⁷ (ö. ?)⁴⁸

Tefsiru'l-Kummî uzun bir mukaddime ile başlamaktadır. Müfessirimiz tefsirin giriş bölümünde ayeti kerimelerin çeşitlerinden bahsetmekte, nesh-mensuh, âm-hâss, muhkem-muteşabih, mukaddem-muahher vb. konular

⁴² Ali b. İbrâhîm el-Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, thk: es-Seyyid Tayyib el-Cezâirî (Kum: Mektebetü'l-Hüdâ, 1984/1404), 1/8; Aslan Habibov, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 67-68.

⁴³ Muhammed Hadi Marifet, *Siyânetu'l-Kur'ân min et-tahrif* (Kum: Müessesetü't-Temhîd, 2007/1428), 229.

⁴⁴ Hakkında Şîi kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

⁴⁵ Âmilî, *A'yânü's-Şîa*, 2/234.

⁴⁶ Eyravânî, *Dürûsu't-temhîdiyye*, 183; Küleynî ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Öz, "Küleynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 24/538-539.

⁴⁷ Ravi hakkında Şîi kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlayamadık.

⁴⁸ Muhammed Hadî Marifet, *et-Tefsir ve'l-mufessirün* (Meşhed: el-Câmiatu'r-Razaviyye, 2004), 2/756.

hakkında okuyucuya doyurucu bilgiler vermektedir.⁴⁹ Şîi tefsir tarihçileri Kummî'nin tefsirini rivayet tefsirleri kategorisinde değerlendirmektedirler.⁵⁰ Kummî tefsiri her ne kadar rivayet tefsirlerinden sayılmışsa da, aslında söz konusu tefsiri tam olarak bir rivayet tefsiri sınıfından kabul etmek zordur. Çünkü müfessir eserinde her hangi bir ayeti tefsir ederken mümkün olduğu kadar o konuyla ilgili öncelikle İmamlardan rivayetler aktarmaya çalışmış fakat hakkında rivayet bulunmayan konularda ise kendi görüşünü açıklamakta bir sakınca görmemiştir. Öyle ki, genel olarak esere bakıldığı zaman ayetlerin tefsirinde, kendi görüşünün rivayetlerden çok daha fazla olduğu gözlerden kaçmamaktadır.

Eser, tam bir Kur'an tefsiri olup Fatiha'dan Nâs'a kadar bütün sureler tefsir edilmeye çalışılmıştır. Müfessir birçok yerde-bu konuyla ilgili daha önce yazmıştı- ifadesi kullanması, eserin kendisi tarafından yazıldığını göstermektedir. Mesela müfessir Nahl suresi 125. Ayetini tefsir ederken 'biz bunun haberini Araf suresinde yazmıştık' demektedir.⁵¹

Tefsîru'l-Kummî farklı kütüphanelerde yazma olarak bulunmakla beraber birçok kez basılmıştır. İlk olarak bu tefsir hicri 1313 senesinde mustakil olarak basılmış daha sonra 1315 yılında Hasan el-Askerî'ye nispet edilen Tefsîru Hasan el-Askerî ile birlikte basılmıştır. Üçüncü olarak ise Seyyid Tayyib el-Müsevi el-Cezârî'nin tashihi ile Kum'da 1404 senesinde iki cilt olarak basılmıştır.⁵² Biz çalışmamızda bu baskıyı esas aldık.

Her ne kadar müfessirimizin şahsiyeti ve tefsirinin sıhhati ve ona ait olması konusunda Şîa alimleri arasında görüş birliği varsa da tefsirdeki bazı hususlar tefsirin sıhhatine şüphe düşürmektedir. Söz gelimi tefsirin ravisi olarak bilinen Ebu'l-Fadl el-Abbâs b. Muhammed meçhul bir şahıs olup kaynaklarda hayatı hakkında neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır.⁵³ İkinci olarak da Kummî tefsirine başka bir tefsirin karışıp karışmadığı meselesidir. Elimizdeki deliller onun başka bir tefsirle karışmış olabileceğini göstermekte-

⁴⁹ Kummî, *Tefsir*, 2/27.

⁵⁰ Marifet, *et-Tefsir ve'l-mufessirîn*, 2/756-757; Habibov, *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayışı*, 70.

⁵¹ Bkz. Kummî, *Tefsir*, 1/394.

⁵² Kummî, *Tefsir*, 1/7.

⁵³ Marifet, *et-Tefsir ve'l-mufessirîn*, 2/757; Ayravânî, *Dürûsu't-temhîdiyye*, 182.

dir. Zira tefsirde başka bir Şîî müfessir Ebû Cârûd'un ismi de sık sık geçmektedir. Sözelimi birçok surede 'Ebû Cârûd'un İmam Ebû Ca'fer'den (İmam Bâkır) (ö. 114/732) yaptığı rivayetde şöyledir⁵⁴ ifadelerine rastlanmaktadır. Muhtemeldir ki eseri rivayet eden ravi Ebu'l-Fadl, hocası Kummî'nin boş bıraktığı yerleri Ebu'l-Cârûd tefsiriyle tamamlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla Kummî'nin tefsirine başka bir tefsirin karışmış olması yüksek bir ihtimaldir. Ayrıca, ona başka bir tefsir karışmışsa ne kadar karışıp karışmadığını da bilmiyoruz. Doğal olarak bu durum eserin güvenilirliğine ciddi halel getirmektedir.⁵⁵

Bütün bunlara rağmen Kummî ve tefsiri, Şîî ilim dünyasına göre değerini hiç düşürmemiş ve İmamiye'nin, başta tefsirle ilgili eserleri olmak üzere birçok alanda telif edilen eserlere güvenilir bir kaynak olmuştur.

2.2. İbn Kesîr'in Hayatı ve Tefsiri

2.2.1 İbn Kesîr'in Hayatı

Müfessirimizin asıl adı İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' ed-Dimeşkî eş-Şâfî'dir. Lakabı "İ'maduddin" künyesi ise "Ebu'l-Fidâ"dır.⁵⁶ İbn Kesîr, medresede hafızlık yaparken çatıdan düşerek hayatını kaybeden büyük kardeşi İsmâil'den sonra doğmuş, babası da ona kardeşinin ismini vermiştir.⁵⁷ Hicri 701 yılında Busrâ'nın Müceydilkarye köyünde dünyaya gelmiştir.⁵⁸ Burası Hz. Peygamber'in 12 yaşında amcası Ebû Tâlib'le (ö. 619 m.) beraber seyahat ettiği ve rahip Bahîra ile görüştüğü yerdir.⁵⁹ Hatip, şair, fakih ve edip olarak tanınan babası öldüğünde üç yaşlarında idi. Babasının, dönemin meşhur alimlerinden sayılan Muhiddin İmam Nevevî (ö. 676/1277) ve Şeyh Tâcuddin el-Fezârî'den (ö. 690/1291) istifade ettiği nakledilmektedir.⁶⁰ İbn Kesîr hicri 707 yılında ailesiyle birlikte Dimâşk'a göç etti. İlk tahsilini Ağabeyi

⁵⁴ Bkz. Kummî, *Tefsîr*, 1/128,135,136,138 vb.

⁵⁵ Ayravânî, *Dürûsu't-temhîdiyye*, 181-185.

⁵⁶ Muhammed es-Seyyid Hüseyin, Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1997), 1/242.

⁵⁷ Ebü'l-Fidâ İmaduddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beirut: Mektebetü'l-Meârif, 1990), 14/33.

⁵⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14/21.

⁵⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14/22.

⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 1/10.

Kemaleddin Abdulvehhâb'dan aldı ve 11 yaşındayken Kur'an'ı ezberledi. Daha sonra Burhâneddin İbrahim b. Abdurrahman el-Fezâirî (ö. 729/1329) ve Kemaleddin İbn Kâdî Şühbe (ö. 726/1326) gibi çağının seçkin fakihlerinden fıkıh ve usul dersleri okudu. Aynı zamanda devrin muhaddislerinden sayılan Şeyhülislâm İbn Teymiye (ö. 728/1328), Hafız Mizzî (ö. 742/1342) ve İmam Zehebî (ö. 748/1347) gibi meşhur alimlerden hadis ilimlerine dair dersler aldı ve genç yaşta hadis hafızı oldu.⁶¹

Bazı kaynaklarda İbn Kesîr'in hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybettiğinden bahsedilmektedir. Talebeleri arasında olan İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) hocasıyla beraber çalışmalarından bahsederken şöyle der: "Biz Cami'ul Mesânid'i, titreyen gaz lambasından istifade ederek geceleri de yazıyorduk. Hocam İbn Kesîr söylüyor, yanındakiler de yazıyordu. Bu işi yaparken benim de onun da gözleri zayıflamıştı."⁶²

İbn Kesîr fıkıhta Şafî mezhebine mensup olsa da diğer mezheplerin görüşlerine açık olmuş, hocası İbn Teymiye'nin etkisiyle selef akidesini benimsemiştir. Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), gibi meşhur sufilerden saygıyla anmışsa da, tarikatlara sıcak bakmadığı bilinmektedir. Şîi düşünceye karşı ise genel olarak sert bir tavır sergilemiştir.⁶³

İbn Kesîr 26 Şaban 774/1373 Perşembe günü 74 yaşında Dimaşk'ta vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Dimaşk'ta bulunan Babu's-Sağır mevkiindeki "Mekâbiru's-Sufiyye" kabristanlığına, hocaları İbn Teymiyye ve Hafız Mizzî'nin yanına defnedilmiştir.⁶⁴

2.2.2. İbn Kesîr'in Tefsiri

İbn Kesîr tefsiri bir rivayet tefsiridir ve bu kategoride yazılmış en meşhur tefsirlerden sayılmaktadır. Eser her ne kadar İbn Kesîr tefsiri olarak meşhur olsa da tam ismi "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*" dir. Bu alanda, Taberî tefsirinden

⁶¹ Ebu'l-Fazl Şihâbuddin İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâu'l-gumr bi-İbnâi'l-umr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1986), 1/12.

⁶² Muhammed Zuhaylî, *İbn Kesîr ed-Dimaşkî* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1995), 187.

⁶³ Abdulkерim Özaydın, "İbn Kesîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/132-134.

⁶⁴ Ali b. Ahmed ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-mufessirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/113; Zuhaylî, *İbn Kesîr*, 190.

sonra kaleme alınmış en seçkin eser olarak kabul edilir. Müfessir, Kur'an'ı Kur'an, hadis, sahabe sözü ve seleften gelen rivayetlerle tefsir etmeye özen göstermiş, cerh ve ta'dile, tarihi bilgilere tefsirinde önemli yer vermiştir. Eser ilk olarak 1883 senesinde Hicaz'da, Sıddık Hasan Han'ın "*Fethu'l-beyan*" tefsiriyle, 1924 senesinde sekiz cilt olarak Bağavî tefsiriyle beraber, daha sonra dört cilt haline mustakil olarak basılmıştır. Son olarak 2010 senesinde Kahire'de Hikmet Beşir Yasin tahkikiyle basılmıştır. İbn Kesîr tefsirine uzun bir mukaddime ile başlamış ve burada hocası İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) "*Mukaddime fi usûli't-tefsîr*" adlı eserinden sık sık alıntılar yapmıştır.⁶⁵ İbn Kesîr tefsiri her ne kadar klasik bir rivayet tefsiri olarak bilinse de, müellif sadece nakille yetinmemiş, yeri geldiğinde kendi görüşlerini açıklamakta herhangi bir sakınca görmemiştir.⁶⁶ Müellif, tefsirinde İbn Cerîr et-Taberi (ö. 310/923), İbn Ebû Hatim (ö. 327/938), İbn Atiyye (ö. 383/993) gibi birçok meşhur müfessirlerin eserlerinden faydalanmakla birlikte, tefsir dünyasında az bilinen "*Tefsîru'l-İmâm Abd İbn Humeyd*", "*Tefsîru'l-İmâm Ebî Bekr İbn Merdûye*" ve "*Tefsîru'l-İmâm İbnü'l-Münzir*" gibi pek çok tefsirden de istifade etmiştir. Hadis sahasında Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Müsned*'inden çokça nakillerde bulunmuş ayrıca fıkıh ve Arap dili ile ilgili meselelere de eserinde yer vermiştir.⁶⁷

İbn Kesîr tefsirini diğer rivayet tefsirlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri de onun, israiliyattan gelen haberler konusunda oldukça hassas olmasıdır. Müellif eserinde israiliyattan gelen haberlerin kaynaklarının birçoğunu araştırmış ve bununla ilgili okuyucularına uyarılarda bulunmuştur.⁶⁸ Bu değerli eserin birçok dile çevirisi yapılmıştır. Türkçeye de ilk çevirisi "*Hadislerle Kuran-ı Kerim Tefsiri*" adıyla yapılmıştır.

⁶⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, 4/36.

⁶⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Tabakatü'l-müfessirin* (Ankara: Diyanet İşler Reisliği yayınları, 1960), 2/392.

⁶⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/7.

⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/13-14.

3. Kummî ve İbn Kesîr Tefsirlerinde İmâmetle İlgili Ayetlerin Yorumlanması

Birinci bölümde bahsettiğimiz gibi Şîa, Hz. Peygamberden sonra İmâmetin Ali b Ebi Tâlib'in hakkı olduğunu söylemekte ve bunu, Kur'an'dan ayetler ve Hz. Peygamber'den rivayet olunan hadislerle delillendirmektedir. Biz bu bölümde, Şîilerin muteber ve güvenilir bir kaynak olarak kabul ettikleri Kummî tefsirini ve yine Ehl-i Sünnet nezdinde muteber olarak bilinen İbn Kesîr tefsirini karşılaştıracak ve Şîilerin Hz. Ali'nin imâmetine delil olarak ileri sürdükleri bu ayetleri, müfessirlerin nasıl tefsir ettiklerini aktarmaya çalışacağız.

3.1. Nisâ Suresi 59. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ

“Ey iman edenler, Allaha itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin”.

3.1.1 Kummî'nin Yorumu

Müfessir bu ayetle ilgili fazla açıklamaya girmeden: “Allah ve Resûlünden sonra kast olunan müminlerin emiri (Ali)'dir”.⁶⁹ diyerek kısa açıklama yapmakla iktifa etmiştir.

3.1.2. İbn Kesîr'in Yorumu

İbn Kesîr bu ayet hakkındaki görüşleri şu şekildedir: Buhârî (ö. 256/870) bu ayet hakkında İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) şöyle dediğini rivayet etmektedir: “Ey îmân edenler, Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat edin.” ayeti Allah Resûlü (s.a.v) tarafından bir seriyyeye komutan olarak tayin edilen Abdullah b. Huzâfe b. Kays b. Adiy (ö. 35/655-56) hakkında nazil olmuştur.

Şöyle ki, Allah Resûlü (s.a.v) bir yere seriyye göndermiş ve başlarında da Abdullah b. Huzâfe'ni (ö. 35/655-56) komutan olarak tayin etmiştir. Yol esnasında Abdullah bir konuda arkadaşlarına kızarak onlara: “Allah Resûlü bana itaat etmenizi size emretmedi mi?” diye sordu. Onlar ‘Evet’ deyince,

⁶⁹ Kummî, *Tefsîr*, 1/141.

onlara hemen odun toplayarak yakmalarını ve ateşin içine girmelerini emretti. Bazıları emre itaat ederek ateşe girmeye kalkınca içlerinden biri onları, “Resûlullah’a varana kadar sabredin. Şayet o size bunu yapmanızı emrederse o zaman ateşe girin.” diyerek uyardı. Onlar Allah Resûlü’ne gelip durumu haber verince o da şöyle buyurdu: “Şayet ona girmiş olsaydınız ebediyen ondan çıkmayacaktınız. İtaat ancak iyiliktir.”⁷⁰ Başka bir hadîs-i şerifte Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: “Başı kuru üzüm gibi (siyah) bir habeşli köle dahi sizin üzerinize emîr olsa; dinleyip itaat ediniz.”⁷¹

Ayeti Kerime’deki “Allah'a itaat edin.”den maksad O'nun kitabına itaat etmek, “Peygambere itaat edin.”den maksad ise o'nun sünnetine sarılmaktır. “Sizden olan emir sahiplerine de itaat edin.” buyuruluyor ki bundan da maksat Allah’a isyan olmayan konularda emir sahiplerine itaat etmektir.⁷²

Kummî, yukarıdaki ayeti tefsir ederken fazla bir açıklama yapmaya gerek duymadan, ayette geçen ulu’l-emr’den Hz. Ali’nin kast edildiğini iddia etmektedir. Oysaki böyle önemli bir iddianın sağlam bir delile dayanması gerekmektedir. İbn Kesîr ise görüldüğü gibi konuya şahıs üzerinden değil genel bir bakış açısıyla yaklaşmış ve iyiliği emrettiği sürece ulu’l-emr’e itaat edilmesi gerektiğini vurgulamış ve bununla ilgili hadisler aktarmıştır.

3.2. Mâide Suresi 3. Ayet

الْيَوْمَ اكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

“Bu gün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size olan nimetimi tamamladım ve din olarak sizin için İslam’ı seçtim”

3.2.1. Kummî’nin Yorumu

Müfessire göre bu ayet Hz. Ali’nin velayeti üzerine nazil olmuştur. Görüşüne delil olarak da Ebu Cafer İmam Bâkır’dan senediyle şu hadisi rivayet etmiştir: “Bu ayeti, Allah Teala İmam Ali’nin velayeti üzerine inzâl etmiştir ve Allah’tan gelen son farizadır. Bundan sonra Allah’tan herhangi bir emir gelmemiştir.”⁷³

⁷⁰ Müslim, “İmâre”, 39 (No: 1840); Ebu Dâvûd, “Cihad”, 87 (No: 2625).

⁷¹ Buhârî, “Ahkâm”, 4 (No: 7142)

⁷² İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/26-27.

⁷³ Kummî, *Tefsîr*, 1/162.

3.2.2. İbn Kesîr'in Yorumu

Müfessir ayetin tefsirini şöyle açıklar: Bu ayet ile Allah Teala, resûlüne ve tüm müminlere imanlarının kemala erdiğini, Allah'ın tamamladığı bir şeyin eksilmeyeceğini ve onun hoşnut olduğu bir şeyin kötülenemeyeceğini haber vermektedir. Bu, Allah'ın bu ümmete lütfettiği en büyük nimettir. Müminler artık bundan sonra dinlerinden başka bir dine ve peygamberlerinden başka bir peygambere ihtiyaç duymayacaklardır. Zaten bu sebeple Allah Teala Hz. Muhammed'i (s.a.v) son elçi olarak göndermiştir.

İmam Ahmed ibn Hanbel bu ayetle ilgili şu hadisi nakleder: "Yahudilerden birisi Hz. Ömer'e gelerek şöyle dedi: "Ey müminlerin emiri, siz kitabınızda bir ayet okumaktasınız. Şayet bunun gibi bir ayet bize nazil olmuş olsaydı biz o günü bayram olarak kutlardık". Hz. Ömer hangi ayet diye sorunca Yahudi: "Bu gün dininizi kemale erdirdim..." ayetidir, dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer şöyle dedi: "Allaha yemin ederim ki ben, o ayetin Resûlullah'a indiği günü ve saati çok iyi bilirim. Bu ayet Cuma günü Arefe akşamı nazil olmuştur".⁷⁴

İbn Merdûye⁷⁵ Ebu Saîd el-Hudrî'den rivayet ederek şöyle demektedir: "Bu âyet, Allah Resûlüne zilhiccenin onsekizinci günü veda haccı dönüşü Gadir-i Hum denen yerde nazil olmuştur. O gün Allah Resûlü Hz. Ali'yi yanına çağırды ve onun elini kaldırarak şöyle dedi: "Ben kimin mevlası isem, Ali de onun mevlasıdır."⁷⁶ İbn Kesîr, bu hadisin sahih olmadığını belirtmektedir.⁷⁷

Kummî, bu ayeti Hz. Ali'nin velayeti üzerine nazil olduğunu söylemekte ve görüşüne delil olarak İmam Caferi Sadık'tan bir hadis rivayet etmektedir. İbn Kesîr ise ayeti yorumlarken daha çok dinin kemale ermesi üzerinde dur-

⁷⁴ Buhârî, "İman", 33 (No: 4409); Müslim, "Tefsir", 3 (No: 3017).

⁷⁵ Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ Merdûye b. Furêk el-İsfahânî (ö. 410/1020) hadis ve tefsir âlimi. Hakkında geniş bilgi için bk. Abdülkadir Şenel, "İbn Merdûye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/184-185.

⁷⁶ Tirmizî, "Menâkıb", 19 (No: 3713)

⁷⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/28.

muştur. Şîa kaynaklarında bu ayetin Gadîr-i Hum⁷⁸ mevkiinde nazil olduğu zikredilmektedir. İbn Kesîr, söz konusu hadisi tefsirinde zikretmekle beraber bu hadisin sahih olarak kabul edilmediğini de vurgulamaktadır.

3.3. Mâide Suresi 55. Ayet

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ

“Sizin dostunuz yalnız Allah, Onun Resûlü ve namaz kılan, zekât veren, rükû' edenlerdir.”

3.3.1 Kummî'nin Yorumu

Kummî bu ayetin sebab-i nüzulu ile ilgili, İmam Bâkır'dan şu hadisi rivayet eder; Hz. Peygamber, içlerinde Abdullah b. Selâm'ın (ö. 43/663-64) da olduğu bir grup Yahudi ile otururken bu ayet nazil oldu. Hz. Peygamber bunun üzerine kalktı mescide doğru gitti ve orada bir dilenciyle karşılaştı. Ona, “Sana burada bir şey veren oldu mu?” dedi. O da: “Evet o namaz kılan adam” dedi. Hz. Peygamber yaklaştı ve dilencinin işaret ettiği adamın müminlerin emiri Ali olduğunu gördü.⁷⁹

3.3.2. İbn Kesîr'in Yorumu

İbn Kesîr, bu ayeti şöyle açıklamaktadır: Bazıları, buradaki “Ruku edenler” sözünü hal cümlesi olarak kabul etmişlerdir. Fakat bu doğru değildir. Eğer bu doğru olmuş olsaydı o zaman rükûda iken zekât vermek, diğer hallerde zekât vermekten daha üstün olurdu. Bazı kimseler bu âyetin Ali b. Ebî Tâlib hakkında nazil olduğu söylemektedir. Rivayete göre Hz. Ali namaz kılariken rükû'da iken bir dilenci mescide gelerek sadaka istemiş Hz. Ali de parmağındaki yüzüğü dilenciye işaret ederek almasını istemiştir.⁸⁰

⁷⁸ Mekke ile Medine arasındaki Cuhfe mevkiine yakın bir yerdir. Cidde şehrinin zamanla önemli bir liman haline gelmesi ve Mekke ile Medine arasında yeni yolların açılmasıyla bu bölge önemini kaybetmiş ve orada Hz. Peygamber hatrasına yapılan mescid de metruk hale gelmiştir. Bk. Ethem Ruhi Fırlı, “Gadîr-i Hum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/279-280.

⁷⁹ Kummî, *Tefsîr*, 1/170.

⁸⁰ Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr Heysemî, *Mecmau'z-zevâid* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1991), “Tefsîr”, 6 (no: 10978)

Taberî de, Mücâhid'in "Bu ayet, rükû halinde iken dilenciye sadaka veren Ali b. Ebî Tâlib hakkında nazil olmuştur." dediğini rivayet etmektedir.⁸¹

İbn Merdûye de, Abdullah İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder:⁸² "Hz. Peygamber namaz kılmak için mescide gitti. İnsanlardan bir kısmı rükû'da, bir kısmı secde, bir kısmı ayakta, bir kısmı da oturmakta idi. Bir dilenci mescidde dileniyordu. Resûlullah (s.a.v) içeri girince; dilenciye "sana bir şey veren oldu mu?" diye sordu. Dilenci, "evet, oldu" deyince, Hz. Peygamber, "kim verdi?" diye sordu. Dilenci de cevaben, "o ayakta duran adam", dedi. Resûlullah (s.a.v), "hangi haldeyken sana onu verdi?" deyince dilenci, "o rükû'da iken", diye cevap verdi. Bu kişi, Ali b. Ebî Tâlib idi. Bunun üzerine Allah Resûlü tekbir getirdi ve şöyle dedi: "Kim Allah'ı, Resûlünü ve mü'minleri dost edinirse, muhakkak ki gâlib gelecek olanlar, Allah'ın taraftarlarıdır."⁸³

Ayrıca İbn Merdûye'in, bizzat Ali b. Ebî Tâlib'in, Ammâr İbn Yâsir'in (ö. 37/657) ve Ebu Râfi'in (ö. 40/660) kendi hadislerinden de bu rivayeti naklettiğini belirten İbn Kesîr, bunların hiçbirinin, sahîh olmadığını, isnadları zayıf, ravilerinin ise cahil kimseler olduğunu belirtir.⁸⁴ Ona göre bu ayet, Yahudileri terk ederek Allah'ın, Resûlünün ve müminlerin dostluğunu tercih eden Ubâde İbn Sâmit b. Kays (ö. 34/654) hakkında nazil olmuştur. Bunun içindir ki Allah Teâlâ ayetin devamında "Her kim Allah'ı, peygamberini ve müminleri dost edinirse; muhakkak ki galib gelecek olanlar, Allahın taraftarlarıdır." buyuruyor.⁸⁵

Hz. Ali'nin dilenciye namaz kılarken sadaka vermesi ile ilgili rivayet edilen hadis hem Şîa hem de Ehl-i Sünnet kaynaklarında bulunmaktadır. Kummî, ayetteki "veli" kavramını Hz. Ali'nin velayetine delil olarak kabul etmiş ve görüşüne delil olarak, zikredilen hadisi rivayet etmiştir. İbn Kesîr ise aynı hadisi biraz farklı şekilde zikretmiş fakat isnadlarının zayıf olduğu için

⁸¹ Muhammed b. Cerîr b. Yezid Ebû Ca'fer Taberî, *Câmiu'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000/1420), 10/425-426.

⁸² İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/138-139.

⁸³ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî, *Mu'cemü'l-evsat*, thk. Abdurrahman el-Muhsin b. İbrahim Hüseyinî (Kâhire, Dâru'l-Harameyn, 1415), 4/228.

⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/138.

⁸⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/139.

bu hadisin güvenilir olmadığı vurgulanmıştır. Kanaatimizce buradaki “veli” kavramını başka anlamları olmasına rağmen imâmete delil olarak göstermek zorlama olsa gerektir.

3.4. Mâide Suresi 67. Ayet

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ

“Ey Peygamber rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır”.

3.4.1. Kummî'nin Yorumu

Kummî bu ayet'in tefsirinde şöyle demektedir: Bu ayet, Ali b. Ebî Tâlib hakkında nazil olmuştur. Şöyle ki, Allah Resûlü veda haccından sonra Mekte' den çıktı ve Medine'ye doğru yola koyuldu. Yolda Gadîr-i Hum denilen bir yerde konakladığı sırada burada “Bu gün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size olan nimetimi tamamladım ve din olarak sizin için İslam'ı seçtim.”⁸⁶ anlamındaki ayet nazil oldu. Bunun üzerine Allah Resûlü ayağa kalktı ve Allah'a hamdu sena ettikten sonra şöyle dedi:

“Ey insanlar! Sizin veliniz kimdir biliyor musunuz?” diye sordu. Sahabiler, “Evet, bizim velimiz Allah ve resûlüdür.” diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah Resûlü: “Ben size kendi nefsinizden daha yakın değil miyim?” diye sordu. Onlar, “Evet” deyince Allah Resûlü, Allahım şahit ol! dedi ve bunu üç kere tekrar etti. Sonra da emîrül-mü'minîn (Hz. Ali) elinden tutarak yukarı kaldırdı öyle ki, her ikisinin de koltuk altı beyazlıkları görünüyordu. Sonra Allah Resûlü şöyle dedi: “Dikkat edin! ben kimin mevlası isem, işte bu Ali de onun mevlasıdır. Allahım, ona dost olana dost, düşman olana düşman ol; kim ona yardım ederse sen de ona yardım et; kim onu severse sen de onu sev, kim de ona buğzederse sen de ona buğzet; o nereye dönerse hakkı onunla döndür. Allahım ben şahidim sen de şahit ol”. Sonra sahabeden biri: “Bu Allah ve resûlünden midir?” diye sordu. Resûlullah ona şöyle cevap verdi: “Evet Allah ve resûlündendir. Ali, müminlerin, muttakilerin ve kıyamet günü yüzleri beyaz olanların imamıdır. O, kıyamet günü sıratın üstünde oturacak ona dost olanlar cennete, düşman olanlar ise cehenneme gidecekler.”⁸⁷

⁸⁶ Mâide, 3.

⁸⁷ Kummî, *Tefsîr*, 1/171-176.

3.4.2. İbn Kesîr'in Yorumu

İbn Kesîr yukarıdaki ayetin tefsirini şöyle açıklamaktadır: Allah Teâlâ bu ayette kulu ve resûlü Muhammed'e risâlet adıyla hitap etmekte ve Allah'ın kendisine gönderdiği tüm hükümleri tebliğ etmesini emretmektedir. Resûlullah emri mucibince hareket etmiş ve ilahi hükümleri en güzel şekilde tatbik etmiştir. Buhârî, bu ayeti tefsir ederken Hz. Âişe'den naklen şu hadisi nakletmektedir, “Kim sana Muhammed (s.a.v)'in kendisine indirilenlerden bir şey sakladığını söylerse o, Allah'a yalan isnad etmiştir. Çünkü Allah Teala kitabında, “Ey peygamber rabbından sana indirileni tebliğ et” buyurmaktadır.”⁸⁸

Ebu Cuheyfe Vehb b. Abdullah der ki: Ben, Ali b. Ebî Tâlib'e sizin yanınızda Kur'an'da olmayan vahiyden bir şey var mı? diye sordum. Ali: “Taneyi yaran ve soyu artıran Allah'a yemin olsun ki, hayır böyle bir şey yoktur. Fakat Allah'ın bir kişiye verdiği Kur'an anlayışı müstesnadır. Bir de şu sahifede olan şeydir.” dedi. Ben, o sahife nedir? diye sordum. Ali, “akıl, esirleri öldürmekten kaçınmak ve kafire karşılık bir müslümanı öldürmemektir” dedi.”⁸⁹ Hz. Âişe'nin şöyle dediği nakledilir: “Allah seni insanlarda koruyacaktır.” âyeti ininceye kadar Resûlullah bekçiler tarafından korunuyordu. Bu ayet nasıl olduktan sonra Hz. Peygamber başını kubbeden çıkararak şöyle dedi: “Ey insanlar gidiniz, artık Allah Azze ve Celle beni korumaktadır.”⁹⁰

Gadîr-i Hum hadisesi Şîa'ya göre islam tarihinin en önemli hadiselerindendir. Çünkü o gün Hz. Ali'nin imâmeti Allah ve resûlu tarafından ilan edilmiştir. Hatta bu günü bayram olarak kutlamaktalar. Bu yüzden Kummî, diğer ayetlere kısa açıklama yaparken bu ayetin tefsirinde Gadîr-i Hum hadisesini oldukça geniş olarak anlatmaktadır. İbn Kesîr ise bu ayeti tefsir ederken Gadîr-i Hum hadisesinden bahsetmemiş fakat Maide suresi 55. Ayetini tefsir ederken bu hadiseyi nakleden ravilerin güvenilir olmadığını belirtmiştir.

3.5. Tevbe Suresi 119. Ayet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ

⁸⁸ Buhârî, “Tevhid”, 46 (No: 4612); Tirmizî, “Tefsir”, 8 (No: 3046).

⁸⁹ Buhârî, “İlim”, 1 (No: 111).

⁹⁰ Tirmizî, “Tefsir”, 7 (No: 5037); Taberî, *Tefsîr*, 10/469; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 3/152.

Ey iman edenler! Allahtan korkun ve sadıklarla beraber olun.

3.5.1. Kummî'nin Yorumu

Müfessirimiz bu ayetin tefsirinde şöyle demektedir: Sadıklarla, yani Ali b. Ebî Tâlib ve Muhammed (s.a.v)'in ailesiyle beraber olun. Bunun delili şu ayettir. "Müminlerden öyle kimseler vardır ki, Allah'a verdikleri söze sadık kaldılar. İçlerinden bir kısmı verdikleri sözü yerine getirmiştir. Bir kısmı da beklemektedir."⁹¹ Ayetteki, sözüne sadık kalıp şehit olan Hamza, şehit olmayı bekleyen ise Ali b. Ebî Tâlib'dir. Ali b. İbrahim dedi ki, sadıklardan kast olunanlar İmamlardır.⁹²

3.5.2. İbn Kesîr'in Yorumu

Müfessir, bu ayetin tefsirini yaparken sebebi nüzul olarak, Hz. Peygamber'in davetine icabet etmeyip Tebuk gazvesinden geri kalan ve daha sonra tövbeleri kabul olunan, Ka'b bin Mâlik (ö. 50/670), Mürâre bin Rebî' (ö. ?) ve Hilâl bin Ümeyye'nin (ö. ?) rivayetini⁹³ aktarmakta ve şöyle demektedir: Onların seferden geri kalmaları herhangi özürlü bir sebepten olmadığından dolayı bir süreliğine cezalandırılmışlardır. Fakat onların, diğerlerinden farklı olarak doğru söylemeleri ve pişman olmaları, onlar için hayır olmuş ve tevbe-lerinin kabulüne vesile olmuştur. Allah Teâlâ bu sebeple şöyle buyurmaktadır: "Ey îmân edenler, Allah'tan korkun ve sâdıklarla beraber olun." Yani doğru söyleyin, doğruluğa tutunun ve sadık kimselerle beraber olun ki sizi helâktan kurtarsın ve işlerinizde size ferahlık versin.⁹⁴

İmâm Ahmed'in Abdullah İbn Mes'ûd'den (ö. 32/652-53) rivayetine göre Allah Resûlü şöyle buyurmaktadır: "Siz doğruluğa sarılın. Şüphesiz ki doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Kişi, doğru söyler, doğru arar ve bu hal üzere olmaya devam ederse sonunda Allah katında siddik olarak yazılır. Yalandan ise sakının. Şüphesiz ki yalan insanı günâha, günâh da ateşe götürür. Kişi, yalan söyler, yalanı arar ve bu hal üzere devam ederse, Allah katında

⁹¹ Ahzâb, 33/23.

⁹² Tefsirde geçen bu ifade müstensihin veya başka bir müfessirin ifadesi olsa gerektir; Kummî, *Tefsîr*, 1/307.

⁹³ Bkz. Müslim, "Tevbe", 9 (No: 2769).

⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/229.

yalancı olarak yazılır.”⁹⁵ Şu‘be'nin (ö. 160/776) Abdullah İbn Mes‘ûd'den rivayetine göre o şöyle demiştir: “Ciddî de olsa, şaka için de olsa yalan söylemek doğru bir şey değildir. İsterseniz: ‘Ey îmân edenler, Allah'tan korkun ve sâdıklardan olun.’ âyetini okuyun.”⁹⁶

Kummî, ayeti tefsir ederken başka bir ayeti delil olarak göstermiştir. Fakat delil olarak gösterdiği ayetle ilgili bir rivayette bulunmamış kendi görüşüne göre açıklamıştır. Kummî'nin yorumundan sanki Hz. Hamza'dan (ö. 3/625) başka şehit olan ve Hz. Ali'den başka şehitliği bekleyen kimse yokmuş gibi anlaşılmaktadır. İbn Kesîr ise ayeti tefsir ederken daha çok doğruluk kavramı üzerinde durmuş ve buna uygun birkaç hadis nakletmiştir. Kanaatimizce İbn Kesîr'in yorumu ayetin maksadına daha uygun düşmektedir.

3.6. Ra'd Suresi 7. Ayet

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ

İnkâr edenler, “Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya!” diyorlar. Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için de bir yol göstereni vardır.

3.6.1. Kummî'nin Yorumu

Müfessir, İmam Cafer Sadık'tan senediyle şu hadisi rivayet eder. İmam şöyle dedi: “Buradaki uyarıcı, Allah'ın Resûlü, yol gösteren ise Müminlerin emiri (Hz.Ali) ve ondan sonra gelen İmamlardır. ‘her kavim için bir uyarıcı vardır’ yani her zaman inkâr edenlere karşı mücadele edecek olan bir İmam vardır. Bunun delili, müminlerin emiri (Ali)'nin şu sözüdür. ‘Yeryüzü İmamsız kalmaz. Onlar Allah'ın yeryüzündeki hüccetleridir. Fakat onlar bazen ortalıkta olur herkese görünür bazen de Allahın hücceti zarar görmemesi için saklanır kimseye görünmezler.’”⁹⁷

3.6.2. İbn Kesîr'in Yorumu

İbn Kesîr ayetin tefsirini şu şekilde açıklar: Allah Teâlâ'nın: “Her kavmin bir yol göstericisi vardır.” âyeti hakkında İbn Abbâs'tan rivayetle Ebû Ca'fer İbn Cerir şöyle demektedir: “Bu ayet nazil olduğu zaman, Allah Resûlü sağ

⁹⁵ Müslim, “Birr”, 29 (No: 2607).

⁹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, 7/31; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/230.

⁹⁷ Kummî, *Tefsîr*, 1/359.

elini göğsüne koyup: ‘Ben uyarıcıyım ve her kavmin bir yol göstereni vardır dedikten sonra Ali’nin omzuna elini koyarak şöyle dedi: Ey Ali yol gösterici sensin. Benden sonra hidayete gelenler seninle hidayete ulaşacaklardır.’” (Müellife göre bu hadis münkerdir. Albani’ye göre ise mevzu hadistir)⁹⁸

İbn Ebu Hatim der ki: Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: “her kavmin bir yol göstericisi vardır.” Ayetindeki Yol gösterici, Hâşim Oğullarından birisidir.⁹⁹

Yine İbn Ebî Hâtim, Ali b. Ebî Tâlib’den rivayetle şöyle der: Bu ayet okunduğu zaman Ali şöyle demiştir: “Buradaki uyarıcı olan Allah’ın Resûlüdür. Yol gösterici olan ise benim.”¹⁰⁰

Kummî, bu ayeti tefsir ederken her hangi bir yorumda bulunmamış sadece Cafer Sadık’tan senediyle bir hadis rivayet etmiştir. İbn Kesîr ise ayeti tefsir ederken konuyla ilgili birkaç hadis zikretmiştir. Bu hadislerin bir kısmının Şîa rivayetleriyle üst üste düşmesi dikkat çekmektedir. Müfessir bu hadisleri zikrederken bazıları hakkında görüşünü belirtmiş ve münker olduğunu bildirmiştir. Bazılarını ise sadece yorumsuz vermekle iktifa etmiştir.

Genel olarak bakıldığı zaman her ne kadar genelde Şîi kaynaklarda özelde Kummî’nin tefsirinde bir takım ayetler Hz. Ali ve onun evlatlarının imâmetine delil olarak gösterilmişse de, görüldüğü gibi bahsi geçen ayetlerde iddialara delil olabilecek açık bir işaret bulunmamaktadır. Muhtemelen bu sebeple Şîi ulema tarafından başta beşinci imam Muhammed Bâkır ve altıncı imam Ca’fer-i Sâdık olmakla imamlardan geldiği söylenen ahbâr/rivayetlerle bu iddialar desteklenmeye çalışılmıştır ki, Kummî tefsirinde de bu açık bir şekilde görülmektedir. Bununla beraber Kummî’nin tefsirinde, herhangi bir rivayet aktarmaksızın müfessir tarafından zorlama yorumlarla Hz. Ali ve diğer imamlara hamledilen ayetlere de sıkça rastlanmaktadır.

⁹⁸ Muhammed Nâsurüddin Albânî, *Silsiletü’l ehâdîs ed-da’îfe ve’l mevdu’â* (Riyad: Dâru’l-Maârif, 2004), 10/540; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/434.

⁹⁹ Ebu’l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî, *Mu’cemü’l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi (Medine: Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 1983), 2/38.

¹⁰⁰ Ali b. Hisâmüddin b. Abdülmelik Muttakî el-Hindî, *Kenzu’l-ummâl fi süneni’l-akvâl ve’l-ef’âl*, thk. Bekrî Hayyânî-Saffet Sakkâ (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985), 2/441; Taberî, *Tefsîr*, 16/357; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 4/434.

Ehl-i Sünnet uleması ise Şîa'nın, Hz. Ali'nin imametinin nass'la sabit olduğu iddiasını reddetmekte ve Kur'an'dan bir takım ayetlerin bu yönde yorumlanarak delil gösterilmesini kabul etmemektedir. Bu iddalar karşısında Ehl-i Sünnet adına ele aldığımız İbn Kesîr, tefsirinde Şîi ulemanın imamete delil olarak gösterdiği ayetleri yorumlarken Şîi imamet iddiasını kabul etmemekte ve ayetlere oldukça farklı yorumlar getirmektedir. Ayrıca İbn Kesîr, Ehl-i Sünnet hadis kaynaklarında rivayet olunan ve Şîi ulema tarafından imamete delil olarak ileri sürülen yukarıda ele aldığımız on iki halife/imam hadisinin de, Şîa'nın idda ettiği gibi olmadığını ve mezkur hadiste zikredilen on iki halifenin başta Hülefâ-i Râşidîn olmakla diğer halifeler olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç

Hz. Muhammed (s.a.v)'in vefatından sonra hilâfet/imâmet tartışması sonucunda ortaya çıkan gruplardan biri de Şîa'dır. Şîa, Ali b. Ebî Tâlib'in Hz. Peygamberden sonra nass ve tayinle halife/imam olduğuna inanan topluluğun müşterek adıdır. Şîa'ya göre İmâmet Şîi'liğin temel prensiplerinden (usûlî'd-din)'dir. Onlara göre Hz. Peygamber Ali'yi birinci imam olarak kendi yerine tayin etmiş, o ve ondan sonraki Hz. Fâtîma soyundan olan İmamlar da kendilerinden sonra gelecek olan imamları tayin etmişlerdir. Masum olan bu imamların sayısı on ikidir.

Şîa'nın, Hz. Ali'nin ilahi bir kararla Hz. Peygamber'den sonra halife/imam tayin edildiği inancı, onları bu inançlarını temellendirmek için arayışa sevk etmiş ve bu maksadla ilk dönemden itibaren Şîi ulema tarafından farklı alanlarda çok sayıda eser telif edilmiştir. Şîi ulemanın bu amaçla doğal olarak en önemli arayışı Kur'an ayetleri arasında olmuştur. Bu amaçla Kur'an'dan bir takım ayetler, bulunduğu bağlamından kopuk bir şekilde mezhep anlayışı çerçevesinde tefsir edilerek, Hz. Ali'nin imametine delil olarak gösterilmiştir. Bunun en bariz örneğini ise Şîa'nın en eski tefsirleri arasında sayılan Kummî tefsirinde görmek mümkündür.

İlk dönem muteber Şîi ulema arasında kabul edilen Ali b. İbrahim el-Kummî, halen günümüz Şîi ilim dünyasında sika bir ravi olarak zikredilmekte ve kaleme aldığı kendi adıyla meşhur olan tefsiri de önemli bir kaynak kabul edilmektedir. Şîi kaynaklarda Kummî'ye nispet edilen birçok eserin varlığını-

dan bahsedilse de gümüze ulaşan tek eseri onun tefsiridir. Şîi tefsir tarihi kaynaklarında Kummî'nin tefsiri ilk dönem rivayet tefsirleri arasında zikredilmektedir.

Kummî'nin telif ettiği tefsiri incelendiği zaman, eserde mezhebi bir bakış açısı en bariz şekilde kendini göstermektedir. Zira Kummî, Kur'ân'ı Şia düşüncesi çerçevesinde tefsir etmiş ve bu bağlamda birçok ayet Hz. Ali ve onun ailesi/nesli ile ilişkilendirmiştir. Müfessir eserinde, Şia'nın en bariz vasfı olan İmamet inancını temellendirmeye çalışarak bir takım ayetleri bu çerçevede ele almış ve bunların bir kısmını da imamlardan gelen ahbarla destekleyerek bu ayetlerin Hz. Ali'nin imametine delil teşkil ettiğini öne sürmüştür.

Ehl-i Sünnet tefsir çalışmaları da ilk dönemden itibaren başlayarak günümüze kadar devam etmiş ve bu sahada çok sayıda eser telif edilmiştir. Bu alanda en çok rağbet görülen eserlerden biri de İbn Kesîr'in "*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*" isimli eseridir. Ehl-i Sünnet ilim dünyasında İbn Kesîr tefsiri olarak bilinen bu eser, rivayet tefsiri kategorisinde yazılmış en meşhur eserlerdendir.

Şia'nın Hz. Ali'nin imametine delil olarak ileri sürdüğü Kur'an'dan birtakım ayetleri -ki biz bunu Kummî tefsiri çerçevesinde ele aldık- Sünni bakış açısını görmek amacıyla Ehl-i Sünnet'in muteber müfessirlerinden kabul edilen İbn Kesîr'in tefsiriyle karşılaştırdık. İlk dönem Şîi müfessirlerinden olan Kummî tefsirinde, Kur'an'dan bir kısım ayetlerin Hz. Ali'nin imâmeti ile ilgili olduğunu iddia etmekte ve onları bu doğrultuda yorumlamaktadır. Bir Sünni müfessir olan İbn Kesîr ise aynı ayetleri farklı şekilde yorumlamakta ve bu ayetlerin Kummî'nin iddia ettiği gibi imâmetle ilgili olduğunu kabul etmemektedir. İbn Kesîr, Kummî'nin mezhebi anlayış çerçevesinde Hz. Ali'nin imametine delil olarak ileri sürdüğü ayetleri eserinde tefsir ederken, Ehl-i Sünnet hadis kaynaklarından hadisler aktararak ele almış ve Kummî'den tamamen farklı bir şekilde yorumlamıştır.

İbn Kesîr, Kummî'nin Hz. Ali'yle ilişkilendirdiği ayetleri tefsir ederken, Hz. Ali'yle ilgili olarak bazen Kummî'nin aktardığı rivayetlerle benzer rivayetler aktarmakta fakat bu rivayetlerin birçoğunun ravilerinin zayıf oldukları gerekçesiyle kabul etmemekte dolayısıyla Şia iddialarını reddetmektedir. Buna rağmen İbn Kesîr'in az da olsa farklı senetlerle Kummî'nin görüşünü pay-

laşır şekilde rivayetler aktardığına rastlanmaktadır. Söz gelimi İbn Kesîr Ra'd suresi yedinci ayetini, Şia düşüncesine uygun düşecek şekilde Hz. Ali'den 'Uyarıcı Hz. Peygamber'dir. Yol gösteren ise benim.' rivayetini aktarmaktadır. İbn Kesîr'in, Kummî'nin aktardığı rivayetle ile üst üste düşen bu rivayete herhangi bir yorumda bulunmayarak sessiz kalmayı tercih etmesi dikkat çekmektedir.

Kaynakça

- Albânî, Muhammed Nasuruddin bin el-Hac Nuh. *Silsiletü'l ehâdîsi'd-daîfe ve'l mevdûa ve eseruha's-seyyie fi'l-ümmie*. 14 Cilt. Riyad: Dâru'l-Maârif, 2004.
- Alyân, Ruşdî Muhammed Arsân. *Delilü'l-akli inde's-şâti'l-imâmiyye*. Bağdad: Merkezu'l-Hadâratı li-Tenmiyeti'l-Fikri'l-İslâmî, 1973.
- Âmilî, es-Seyyid Muhsin el-Emin. *A'yânu's-şâ*. thk: Hasan el-Emin. 20 Cilt. Beyrut: Dâru't-Teâruf li'l-Matbuât, 6. Basım, 1991.
- Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbuddin Ahmed b. Ali İbn Hacer. *İnbâu'l-gumr bi-ibnâi'l-umr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.
- Ateş, Süleyman. *İşarî Tefsir Okulu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.
- Ateş, Süleyman. "İmâmiyye Şiasının Tefsir Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (1972), 147-172.
- Avcı, Casim "Hilâfet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/546-553. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Reisiği yayınları, 1960.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Mustafa Dib el-Buga. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1410/19901.
- Dâvûdî, Ali b. Ahmed. *Tabakatu'l-Mufessirin*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. 11 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

- Ebu Zehra, Muhammed. *İslâm'da İtikadî – Siyasî ve Fıkhu Mezhepler Tarihi*. çev. Sıbğatullah Kaya. İstanbul: Şura Yayınları, 1996.
- Eyravânî, Muhammed Bâkır. *Dürûsu't-temhîdiyye fi'l-kavâidi'r-ricâliyye*. Kum: Mektebetü's-Safâ, 2007.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. Ankara: Selçuk yayınları, 1993.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmamiyye Şîası*. Ankara: Selçuk yayınları, 1984.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Gadîr-i Hum", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Güneş, Hüseyin. *Tahrif İddiası Bağlamında Şîa ve Kur'an*. Konya: Kitap Dünyası, 2007.
- Habibov, Aslan. *İlk Dönem Şîi Tefsir Anlayış*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Hamaneî, Âyetullah Seyyid Ali. *Velayet*. çev: İ.M. Ağdaşlı, Tahran: y.y., 1996.
- Heysemî, Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr. *Mecmau'z-zevâid*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1412/1991.
- Hillî, Cemâlüddin, el-Hasan b. Yusuf b. Ali İbnü'l-Mutahhar. *Tertîbu hulâsati'l-akvâl fi ma'rifeti ilmi'r-ricâl*. Meşhed: Mecmau'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 2002.
- Hillî, Cemâlüddîn Hasan b. Yusuf b. Ali İbnü'l-Mutahhar. *el-Elfeyn fi imâmeti emîri'l-mü'minin Ali b. Ebî Tâlib*, Beyrut: Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, 1982.
- Hindî, Alî b. Hisâmüddîn b. Abdülmelik el-Muttakî. *Kenzu'l-ummal fi süneni'l-akvâl ve'l-efâl*. 16 Cilt. thk. Bekrî Hayyânî-Saffet Sakkâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 5. Basım, 1981.
- Humeynî, Ayetullah Rûhullah. Çev. Hüseyin Perviz Hatemi, İstanbul: Düşünce Yayınları, 1979. *İslam Fikhında Devlet*.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fedâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*. 8 Cilt. thk. Sami b. Muhammed Selâme. Riyad: Dâru Tayyibe, 2. Basım, 1420/1999.

- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Maârif, 1990.
- İbn-i Manzûr, Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Muhammed b. Mukerrem el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1. Basım, ts.
- İbn-i Teymiyye, ebü'l-Abbâs Takıyuddîn. *el-Muntekâ-Şiîlik ve Mahiyeti-Şiîliğe Reddiye*. Çev. Cemaleddin Sancar. İstanbul: Pınar Matbaacılık, 1986.
- İbn-i Teymiyye, ebü'l-Abbâs Takıyuddîn. *el-Fetâva'l-kubrâ*. 6 Cilt. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1987.
- Kâşifu'l-Gitâ, Muhammed Hüseyin b. Ali. *Aslu's-şâ ve usûluhâ*. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1990.
- Keskin, Halife. *Kendi Kaynakları Işığında Şîa İnanç Esasları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Kuleynî, Ebu Cafer Muhammed b. Yakub. *el-Uşûl mine'l-kâfi*. 4 cilt. Tsh. Muhammed Bâkır el-Behbûdî - Ali Ekber el-Gaffârî. Tahran: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2. Basım. 1388/1968.
- Kummî, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Babaveyh. *Risâletü'l-i'tikâdi'l-imâmiyye*. Çev. Ethem Ruhi Fiğlalı. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- Kummî, Ali b. İbrahîm. *Tefsiru'l-Kummî*. thk: es-Seyyid Tayyib el-Cezairî. Kum: Mektebetü'l-Hüdâ, 1404/1984.
- Marifet, Muhammed Hadî. *et-Tefsir ve'l-mufessirûn*. Meşhed: el-Câmiatu'r-Razaviyye li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1998.
- Marifet, Muhammed Hadî. *Siyânetu'l-Kur'ân mine't-tahrîf*. Kum: Müessesetu't-Tehmîd, 2007.
- Muzaffer, Muhammed Rıza. *Şîa İnançları*. Çev. A. Gölpinarlı. İstanbul: Zaman Yayınları, 1978.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Haccâc el-Kuşeyri. *el-Câmiu's-sahîh*. 5 Cilt. thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî. Beyrut: Dâru İhyâu't-Turâs el-Arabî, ts.

- Necâşî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali. *Rical*. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1988.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1348/1930.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *Metnü'l-akâid (el-Akâidü'n-Nesefiyye)*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ts.
- Nîsâbü'rî, Ahmed b. İbrahim. *İsbâtü'l-imâme*. thk. Mustafa Galip. Beyrut: Dâru'l-Endelüs, 1984.
- Onat, Hasan. "Şîh İmâmet Nazariyesi (Kuleyni, Kummi ve Tusi'nin Görüşleri Çerçevesinde)". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1 (1991), 89-110.
- Onat, Hasan. *Emevîler Devri Şîh Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Öz, Mustafa – İlhan, Avni. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/203-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öz, Mustafa. "Şîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özaydın, Abdulkerim. "İbn Kesîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Suyûtî, Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Târîhü'l-hulefâ*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe, ts.
- Şeriati, Ali. *Ümmet ve imâmet*. Çev. Ahmet Sait. Ankara: Fecr Yayınları, 1997.
- Şeyh Sadûk, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Bâbaveyh. *Risâletü'l-itikâdâtü'l-imâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-Müfid, 1993.
- Şeyh Sadûk, Muhammed b. Ali İbn Bâbaveyh. *Men lâ yahduruhu'l-fakîh*. 4 Cilt. tsh. Ali Ahundî - Muhammed Ahundî. Tahran: Dâru'l-Kütübü'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1970.
- Şirazî, Ayetullahî'l-Uzma Mekarim. *İnançlarımız*, Çev. İsmail Bendiderya. İstanbul: Kevser Yayınları, 1997.

- Tabatabâî, Allâme Muhammed Hüseyin. *Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şîa*. Çev. Kadir Akarsu - Abbas Akyüz. İstanbul: Kevser Yayınları, 2009.
- Taberânî, Ebu'l Kâsım Süleyman b. Ahmed. *Mu'cemü'l-evsat*. 10 Cilt. thk. Abdurrahman el-Muhsin b. İbrahim el-Huseynî. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415/1994.
- Taberânî, Ebu'l Kâsım Süleyman b. Ahmed. *Mu'cemü'l-kebîr*. 20 Cilt. thk. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefi. Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2. Basım, 1404/1983.
- Tahrânî, Aga Büzürg. *ez-Zerîa ilâ tasânîfi's-şîa*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Edva, 2. Basım, 1403/1983.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali b. Muhammed. *Keşşâfu'l-istilâhâti'l-fünûn*, 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa es-Sulemî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 5 Cilt. thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Halebî, ts.
- Yıldız, Sakıp. "Şîa'nın Kur'ân-ı Kerîm Hakkındaki Görüşleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/5 (Haziran, 1982), 45-69.
- Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin b. Muhammed b. Osman. *Mîzanü'l-itudâl fî nakti'r-ricâl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1996.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1997.
- Zuhaylî, Muhammed. *İbn Kesîr ed-Dımaskî*. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1995.